

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Олійникова Валерія Андрійовича «Структура та функції категорії звертання в сучасній українській літературній мові (на матеріалі текстів акафістів)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Луцьк, 2020 – 258 с.)

Сучасний етап розвитку лінгвоукраїністики характеризують дослідження, які інтегрують здобутки багатьох наукових парадигм із метою комплексного аналізу мовних одиниць і явищ, глибокого їхнього осмислення й ґрунтовного опису. До праць такого типу належить дисертаційна робота В. А. Олійникова «Структура та функції категорії звертання в сучасній українській літературній мові (на матеріалі текстів акафістів)», що являє собою цілісне дослідження категорії звертання, побудоване на концепції новітньої функційно-категорійної граматики з акцентуванням на комунікативно-прагматичний і антропоцентричний аспекти.

Звертання як об'єкт наукових досліджень привертає увагу лінгвістів тривалий час, але й сьогодні розкриває нові обрії для наукових пошуків. Зокрема, питання про семантику конфесійних звертань, їхні структурні вияви, функціонування на різних рівнях мовної системи є недостатньо опрацьованими, що й зумовлює актуальність дослідження дисертанта.

Методика аналізу категорії звертання, обрана Валерієм Андрійовичем, дала змогу успішно розв'язати низку дослідницьких завдань, важливих як у теоретичному, так і в прикладному аспектах, а саме: 1) схарактеризувати основні теоретичні аспекти вивчення звертань у сучасному мовознавстві; 2) обґрунтувати місце категорії звертання серед інших категорійних одиниць української мови; 3) з'ясувати графемну структуру аналізованої категорійної величини; 4) окреслити значеннєвий діапазон звертань; 5) визначити засоби морфологічного вираження категорії звертання; 6) зацентувати на формально-синтаксичних та семантично-синтаксичних ознаках реченнєвих побудов зі звертаннями, проаналізувати темо-ремне членування висловлень із цими

мовними одиницями; 7) простежити взаємозв'язок категорії звертання з категорією модальності.

Виконання завдань, поставлених у роботі, вимагало від дисертанта опрацювання широкої джерельної бази, чіткої орієнтації в класифікаціях та визначеннях основних підходів до аналізу категорії звертання в сучасній лінгвоукраїністиці.

Репрезентація текстового матеріалу чітко структурована, стиль викладення матеріалу доступний, дисертант чітко й зрозуміло формулює основні положення й висновки, виважено обґрунтовує власну позицію.

Так само вмотивованим вважаємо вибір комплексу методів дослідження. Вірогідність отриманих результатів зумовлена вдало використаним фактичним матеріалом (картотека нараховує близько 6000 фіксацій у богослужбових текстах (акафістах)), що працює на поставлені завдання. Як позитивний момент констатуємо належний ступінь апробації результатів роботи (у 9 працях, серед яких 5 – у фахових виданнях, 2 – у виданнях, індексованих у наукометричних базах, а також 2 – у богословських друкованих засобах масової інформації України).

Логіка дослідження зумовила структуру рецензованої праці, що містить чотири розділи, висновки, список використаної літератури, джерел та додатків. Обсяг основного тексту – 191 сторінка, список літератури нараховує 343 найменування.

У першому розділі **«Теоретичні проблеми дослідження звертань у сучасному мовознавстві»** повно описано концептуальні засади вивчення сучасної категорійної системи, її типологію та граматичне ранжування категорій української мови, з'ясовано місце звертання в загальній класифікаційній структурі категорійних одиниць, простудійовано грамемний вияв аналізованої категорії. Важливо наголосити, що проаналізована кількість наукових розвідок свідчить про глибоку обізнаність дисертанта в цій сфері, вміння критично осмислювати різні теоретичні положення, коментувати дискусійні питання, робити власні науково виважені висновки. Вартої уваги є концепція автора щодо визначення терміна «міжрівневі категорії» (с. 57) та

виокремлення міжрівневих категорійних одиниць, що відбивають взаємопроникнення двох або більше мовних ярусів (с. 58–60). Особливий інтерес викликала запропонована Валерієм Андрійовичем термінологія для означення граматичних значень категорії звертання, а саме: 1) грамема адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення; 2) грамема отримувача інформації; 3) грамема ідентифікатива; 4) грамема адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення (с. 67–69).

У другому розділі **«Семантичні і морфологічні ознаки звертання»** докладно схарактеризовано лексико-семантичну класифікацію звертань, ґрунтовану на творах нерелігійних текстів. Аналізуючи досліджувані одиниці в акафістах, В. А. Олійников доводить, що звертання, ужиті в богослужбових текстах Української Православної Церкви, не можна класифікувати за запропонованими науковцями характеристиками передусім через духовне переконання християн (с. 101). Заслугове поцінування виокремлення дисертантом нової лексико-семантичної групи – «конфесійні звертання» (с. 97) й детальне студіювання дев'яťох різних відтінків цієї групи. Нам імponує ретельність дисертанта в дослідженні вказаних одиниць – для підкреслення міркування про своєрідність «конфесійних звертань» автор використовує метод кількісних підрахунків, з якого видно, що останні становлять 99,51 % від усіх мовних одиниць цього різновиду в аналізованих текстах, звертання інших тематичних груп – 0,49 % (с. 255). Досліджуючи тексти акафістів, п. Олійников цілком доречно зазначає, що їхньою особливістю є «розгорнута й акцентована синонімія власних іменних звертань» (с. 96).

Аналізуючи низку морфологічних засобів вираження категорії звертання, дослідник слушно розподіляє їх на дві групи – основну (спеціалізовану), марковану спеціалізованими одиницями, і вторинну, експліковану переважно транспонованими й рідковживаними компонентами (с. 114).

Третій розділ **«Синтаксична організація речень зі звертаннями»** присвячений аналізу категорії конфесійних звертань на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної й комунікативної організації реченневих побудов. П. Олійников наголошує, що в українській мові конструкції з

досліджуваними мовними одиницями морфологічно репрезентовані зазвичай двома частинами: у предикатній частині – частіше дієсловом-імперативом, рідше дієсловом-неімперативом; у предметній частині – кличним відмінком (с. 117). Автор ґрунтовно описує формально-синтаксичну організацію речень із маркерами чотирьох граем категорії звертання, окреслює їхню позицію в реченні, частотність уживання аналізованих різновидів, функційні вияви, темо-ремне членування висловлень із звертаннями.

Заслуговує схвалення опрацювання реченнєвих вокативних структур, які автор зараховує до окремого типу синтаксичних побудов. Валерій Андрійович небезпідставно констатує, що такі речення мають свої семантико-синтаксичні й формально-синтаксичні особливості й виступають (порівняно із звертанням) комунікативним засобом (с. 127–136).

Вартим уваги є й докладний аналіз конструкцій зі звертанням-детермінантом, підпорядкованим не одному слову, а всій реченнєвій конструкції, яку здатні моделювати, як зазначає дисертант, субстантиви в кличному відмінку, неімперативні та аналітичні імперативні форми дієслів у ролі присудка (с. 125–127).

Семантико-синтаксичну організацію речення моделюють семантичні відношення між синтаксемами, функціонування яких зумовлене валентністю предиката. П. Олійников виправдано доводить, що в текстах акафістів речення з формальними засобами вираження трьох граем категорії звертання (граем адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, отримувача інформації й ідентифікатива) структурують майже однакові різновиди предикатів, зокрема дії, процесу, стану, якості та станової ідентичності (крім структур із формальними показниками граеми отримувача інформації) (с. 146).

Четвертий розділ **«Взаємозв'язок категорії звертання з категорією модальності»** цікавий тим, що в ньому вперше в сучасному мовознавстві розглянуто звертання у зв'язку з категорією модальності. Дисертант глибоко проаналізував модальну спеціалізацію досліджуваних висловлень, надав розподіл, вичерпаний щодо характеристики структур спонукальної,

розповідної, стверджувальної / заперечної й питальної модальності в текстах богослужбової літератури, установив відповідний ієрархічний ряд щодо частоти вживання аналізованих конструкцій, поповнив термінологічний інструментарій новими одиницями: «невласне-загальнопитальні» та «невласне-частковопитальні» конструкції (с. 187–188).

Висновки до дисертації достатньо обґрунтовані. Валерій Андрійович не просто узагальнює основні підсумкові позиції, що раніше фігурували у висновках до розділів, а виходить на рівень більш викінчених узагальнень, що постають як найвищий компонент усієї роботи. Водночас з'ясовано перспективи дослідження.

Відзначаючи актуальність і перспективність дисертаційного дослідження В. А. Олійникова, аргументованість висунутих у ній наукових засад, комплексний характер і ґрунтовність аналізу категорії звертання, важливість отриманих результатів, узагальнень і висновків, хочемо висловити окремі зауваження та побажання, що мають переважно дискусійний чи рекомендаційний характер.

1. У підрозділі 2.1. «Семантична диференціація звертань» схарактеризовано лексико-семантичні групи звертань, які науковці найчастіше виділяють у сучасній українській мові. На с. 95 дисертант стверджує, що «із виділених науковцями п'ятнадцяти груп тільки вісім засвідчені в акафістах». У чому ж полягає доцільність докладної характеристики всіх п'ятнадцятьох груп?

2. Нам імпонує різноаспектність опису категорії звертання, що увиразнює її студіювання на лексико-семантичному, морфологічному, синтаксичному рівнях. Проте досліджуючи модальну парадигму висловлень, автор охопив не всі граматичні значення цієї категорійної величини, зацентрувавши тільки на чотирьох різновидах (спонукальній, розповідній, питальній та стверджувальній / заперечній модальності), що, як відомо, не обмежують її обсягу. Такий підхід дещо звужує функційну парадигму звертання.

3. У сучасних лінгвістичних студіях панує думка, що категорія звертання є дещо схожою із категорією пояснення. Наприклад: *Ти, Петре, приходи сьогодні*. У такій конструкції звертання-займенник і звертання-назва

позначають один і той самий об'єкт, тому між ними наявними є відношення ототожнення (ознака пояснювальних конструкцій). Цікаво почути думку дисертанта з цього приводу.

Висловлені міркування не стосуються концептуальних положень дослідження, мають радше рекомендаційний характер і не применшують наукової ваги запропонованого аналізу.

Уважаємо, що дисертація В. А. Олійникова «Структура та функції категорії звертання в сучасній українській літературній мові (на матеріалі текстів акафістів)» за рівнем, науковою новизною, практичною цінністю відповідає вимогам МОНУ України, що зазначені в «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 16 серпня 2016 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та 567 від 27 липня 2016 р.), а її автор **Валерій Андрійович Олійников** заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Донецького юридичного інституту
МВС України
14.08.2020

Ольга НОВІКОВА

**Підпис доцента кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
ДЮІ МВС України, к.ф.н.,
Новікової О. засвідчую
т.в.о. начальника
ВРСЗ ДЮІ МВС України**

Оксана ЄФІМЕНКО

Відгук надійшов до секретаря 20.08.2020
Учений секретар Тр. Прішмарок О.І.